

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

**ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗСТАНОВКУ
ПОЛІТИЧНИХ СИЛ НА УКРАЇНІ
в 1917-1920 рр.**

■ Препринт № 1

■ Центральна Рада: сторінки історії

Кірстовщина:
контрреволюція та профспілки

Про анархо-махновщину

КИЇВ 1988

У препринтах Інституту історії АН УРСР друкуватимуться насамперед матеріали з малодосліджених тем, які викликають нині жвавий інтерес громадськості.

Автори цих матеріалів висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається в точкою зору редколегії.

Сподіваємося, що такі препринти будуть корисними для співробітників засобів масової інформації, лекторів, викладачів, студентів, а також для всіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

Редколегія буде вдячна всім, хто висловить свої зауваження і побажання щодо надрукованих матеріалів, запропонує нові теми та сюжети для наступних препринтів.

Редакційна колегія препринтів: І.М.Хворостяний /головний редактор/, В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань /відповідальний секретар/, В.М.Даниленко, В.С.Коваль, О.М.Майборода, О.Ф.Овсієнко, В.А.Смолій, Д.В.Табачник, І.С.Хміль.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Центральна рада - об'єднаний орган буржуазних і дрібнобуржуазних партій та організацій, що діяли на Україні в 1917-1918 рр. Вона була створена 4 березня 1917 р. на зборах буржуазно-демократичних організацій "Товариства українських поступовців" "Українського наукового товариства", "Українського техніко-агрономічного товариства", "Українського педагогічного товариства", "Української національної спілки", а також деяких кооперативних, студентських й інших організацій та груп подібного роду. Головою Ради було обрано відомого історика М.С.Грушевського, заступниками голови - Науменка та М.В.Антоновича. Основними вимогами Центральної ради, яка висловила підтримку новоутвореному Тимчасовому урядові, стали: територіальна автономія України з одночасним забезпеченням прав національних меншостей, проголошення Росії буржуазно-демократичною федеративною республікою, утворення "національного фонду" для вирішеній назрілих питань освіти та культури.

26 березня Центральній раді висловили політичну підтримку буржуазна українська партія соціалістів-федералістів /УПСФ/, наприкінці березня - дрібнобуржуазна українська соціал-демократична робітничка партія /УСДРП/, 5 квітня - тільки-но відроджена партія українських есерів /УПСР/. 7-8 квітня у Києві: відбувся підготовлений Центральною радою та деякими іншими українськими буржуазними і дрібнобуржуазними організаціями Український національний конгрес, який "санкціонував" нібито від імені українського народу створення Центральної ради. Остання була сформована за довільно встановленими нормами представництва, які суперечили навіть елементарним буржуазно-демократичним виборчим правилам. Запропонована М.С.Грушевським формула виборів передбачала, обрання до складу ради по 4 депутати від Київської, Волинської, Полтавської, Катеринославської, Харківської, Херсонської губерній; по 3 - від Чернігівщини, Тавриди, Кубані та Холмщини; від губерній, де українці становили меншість населення - по 1; від Харкова, Одеси, Катеринослава, Петрограда та Москви - до 2; від партії автономістів-федералістів - 5, УСДТП - 4, радикально-демократичної - 3, УПСР - 3, самостійників - 1 депутат. При цьому для національних меншостей на Україні виділялося 15% місць, що було значно менше їх питомої ваги у загальній масі населення. Перед другим скла

дом Центральної ради, яку знову очолив М.С.Грушевський /заступниками його було обрано В.К.Винниченка та С.Є.Єфремова/, було поставлено завдання якнайскорішої розробки та видання "Статуту автономії України"¹.

Протягом квітня-липня 1917 р. чисельність ради номінально досягла 816 чол. за рахунок включення до її складу представників рівних громадських організацій - "Української селянської спілки" /"Салоспілка"/, окремих "українізованих", тобто створених за національною ознакою, профспілок, студентських, інженерних, педагогічних та деяких інших організацій, а також таких політичних партій, як Бунд, російських соціалістів-революціонерів, що входили до складу місцевих Рад робітничих та солдатських депутатів та ін. 22 квітня Центральна рада виступила з розгорнутою програмою своєї діяльності, що, крім перелічених уже в заяві від 4 березня, включала вимоги створення губернських, повітових, міських "українських рад", до складу яких мали ввійти представники волосних комітетів, політичних партій, "економічних" та просвітницьких організацій, "українізованих" частин в армії, на які вона планувала опиратися у майбутній боротьбі за владу, запровадження прогресивного податкового обкладення населення. 5 травня на скликаному в Києві Всеукраїнському військовому з'їзді, одним з фундаторів та керівників якого був С.В.Петлюра, було прийнято резолюції про підтримку політики Тимчасового уряду. Делегати з'їзду оголосили Центральну раду "єдиним компетентним органом", покликаним вирішувати питання, що мають "відношення до всієї України". Вони зажадали від Тимчасового уряду призначення міністра у справах України, висунули ряд вимог, реалізація яких призвела б до обмеження влади Тимчасового уряду на території українських губерній. З найважливішого питання - про ставлення до імперіалістичної війни - з'їзд зайняв двозначну позицію. З одного боку, на пропозицію В.Винниченка, з'їзд кваліфікував світову війну як "наслідок імперіалістичної політики пануючих класів" і заявив про необхідність заміни у післявоєнний час регулярної армії народною міліцією. Прийнята резолюція містила начебто цілком інтернаціоналістську вимогу про укладення "миру без анексії та контрибуцій на основі самоврядування народів". Практично ж значення цієї частини прийнятого військовим з'їздом документа було зведено нанівець застереженням про те, що, мовляв, аж до з'ясування ставлення до війни союзників та противників запропонованої формули оборона російської свободи "повинна проводитися активно і пасивно". Одночасно на пропозицію

С.Петлюри була оголошена так звана "націоналізація армії", тобто формування її на основі виключно національної ознаки.

Вступивши у відкриту боротьбу за владу на Україні, лідери Центральної ради демагогічно оголошували, що вони репрезентують інтереси всіх без винятку класів та соціальних груп, між якими мовляв, панує атмосфера соціального миру та співробітництва. Подібна позиція викликала не тільки різкий осуд з боку революційного пролетаріату України, керованого більшовицькими організаціями, а й невдоволення серед неукраїнських буржуазних та дрібнобуржуазних верств.

Про це свідчила зустріч С.Керонського та М.Грушевського, що відбулася 19 травня. Під час її військовий та морський міністр відмовився від імені Тимчасового уряду прийняти конкретні зобов'язання про надання Україні автономії. 26 травня Центральна рада обнародувала текст декларації до Тимчасового уряду, яка, з одного боку, відбивала наростаючі розходження між лідерами політичних партій та груп, що входили до складу ради, а з другого, означала відкриту конфронтацію з урядом у Петрограді. В декларації було висунуто такі вимоги: передача "українського питання" на розгляд міжнародної конференції з метою вирішення майбутньої долі т.зв. "закордонних українців", тобто тих, які проживали на територіях, тимчасово окупованих кайзерівською Німеччиною; введення посади крайового комісара на Україні; створення міністерства у справах України при Тимчасовому уряді; проведення "українізації" не тільки початкової, а й середньої та вищої школи; призначення державних чиновників та священників на Україні лише з громадян української національності; фінансування "національно-культурних потреб українського народу" за рахунок коштів державної скарбниці та ін. Характерно, що представники Центральної ради відмовилися обговорювати зміст прийнятої декларації навіть з представниками неукраїнських буржуазних та дрібнобуржуазних партій і організацій. Останні звинуватили раду у намірі зосередити всю повноту влади у руках "однієї національності". Лідери націоналістичних організацій штучно загострювали обстановку навколо прийнятого документа. Це яскраво відбилося в рішеннях Всеукраїнського селянського з'їзду, що працював 28-30 травня, його делегатів закликали, зокрема, вирішувати питання національного самоврядування "за допомогою шаблі". Водночас слід відзначити, що офіційні представники партій українських есерів та соціал-демократів в закликали делегатів остері-

гатися "самостійників" і намагатися вирішувати нагальні питання шляхом переговорів з представниками інших національних меншостей, які проживали на території України. Після бурхливих дискусій селянський з'їзд прийняв резолюцію про негайне введення в дію положень декларації Центральної ради від 26 травня, додавши до них вимогу якнайскорішого скликання Українських Установчих зборів.

1 червня 1917 р. Тимчасовий уряд офіційно відмовився позитивно вирішити питання про федеративний устрій України до скликання Всеросійських Установчих зборів, тобто до листопада 1917 р. Це призвело до різкого зростання політичної напруженості як всередині буржуазного табору, так і серед угодівського блоку на Україні. Вимоги запровадження негайної автономізації наштовхувалися на затятий опір місцевих органів влади: Тимчасового уряду, угодівської більшості Рад, насамперед Київської. 12 липня Центральна рада обнародувала I Універсал, яким проголошувалася автономія України. Універсал закликав жителів сіл, волостей, повітів та земські управи встановлювати прямі зв'язки з Центральною радою і збирати кошти у фонд ради та Генерального секретаріату. Крім перелічених у документі містилися вимоги створення посади комісара у справах України при Тимчасовому уряді, "фінансування національно-культурних потреб українського народу за рахунок державної скарбниці" та ін. 16 липня Центральна рада офіційно оголосила про утворення українського автономного уряду - Генерального секретаріату, на чолі якого став відомий письменник та громадський діяч В.Винниченко. До його складу увійшли також український есер П.Христюк /генеральний писар/, представник партії українських соціалістів-федералістів С.Єфремов /секретар у національних справах/, українські соціал-демократи Б.Маркос /земельні справи/, С.Петлюра /військові/, В.Садовський /юстиції/, І.Стешенко /освіта /, а також безпартійні діячі М.Стасюк /продовольчі справи/ та Х.Барановський /секретар фінансів/.

Неукраїнські угодівські партії та організації рішуче засудили видання I Універсалу та оголосили про невизнання Центральної ради як органу влади на Україні. У відповідь остання прийняла постанову, згідно з якою співробітництво з "неукраїнськими групами населення" оголошувалося можливим лише за умови визнання Центральної ради як "вищого правомочного органу українського народу". 23 червня було оголошено про "самоорганізацію" ради, у складі якої було сформовано т.зв. Малу раду із 40 осіб. Вона мала вирішувати поточні питання між пленумами Центральної ради.

29 червня в обстановці гострих суперечок почалися переговори між прибулою до Києва напередодні делегацією Тимчасового уряду у складі Церетелі, Некрасова, Терещенка, Керенського та делегацією Центральної ради. Угоду було укладено лише пізно ввечері 30 червня. Причому прийнята вона була на засіданні ради невеликою більшістю голосів /100 проти 70/ при "значному числі тих, що утрималися". З рішучою критикою угоди виступили представники очолюваного С.Петлюрою українського генерального військового комітету. Суть досягнутого компромісу, що про нього повідомив виданий 3 липня II Універсал полягала в тому, що Тимчасовий уряд визнав Генеральний секретаріат вищим органом крайової влади на Україні. Центральна рада зі свого боку знімала вимогу негайної автономізації та визнавала, що питання про "національно-політичний" устрій України може бути вирішене тільки загальноросійськими Установчими зборами.

Після подій 3-4 липня в Петрограді, якими закінчився період двовладдя, Центральна рада активізувала спроби розширити свою соціально-політичну базу шляхом включення до свого складу як делегатів всеукраїнських з'їздів - робітничого, кооперативного, селянського та ін., так і представників неукраїнських буржуазно-демократичних партій та організацій. 100 місць було надано діячам всеукраїнського робітничого з'їзду, більше 250 - делегатам "національних меншостей". Було розширено і склад Генерального секретаріату. До нього було введено відомих діячів дрібнобуржуазних партій: Рафеса /Бунд, секретар державного контролю/, Голубовича /УПСР, секретар шляхів сполучення/, Зарубіна /російський есер, секретар почт та телеграфів/; С.Ефремова було замінено О.Шульгіним; статс-секретарем у справах України при Тимчасовому уряді став Стебницький, а сам Винниченко став також і секретарем у внутрішніх справах. Новий склад виконавчого органу прийняв принципово важливу для Центральної ради резолюцію про необхідність продовження "до переможного кінця" імперіалістичної війни, що, нібито, було засобом "рятування України від уярмлювання німцями".

Строкатий соціально-політичний склад спричинив нестійкість як усередині самої Центральної ради, так і її виконавчого органу - Генерального секретаріату. Їх роздирали внутрішні суперечності, що посилювалися з наростанням революційного руху. Так, 6 серпня у відставку подав голова ради М.Грушевський, а 9 серпня - весь Генеральний секретаріат. 12 серпня зі складу ради демонстративно вийшли українські есери, які добилися усунення з посади

Винниченка. Після багатоденних напружених консультацій все ж таки вдалося затвердити новий склад "крайового уряду", але прийняття програми його діяльності затягнулося аж до кінця вересня.

У жовтні 1917р., тобто напередодні соціалістичної революції, Центральна рада вдалася до ряду заходів, спрямованих на захоплення влади. Зокрема, її лідерами було прийнято кулуарне рішення провести вибори до українських Установчих зборів, висунуто вимоги про передачу їм права призначити командуючого Київським військовим округом, упідлеглення всіх місцевих органів влади виключно Генеральному секретаріатові. Для пред'явлення цих вимог Тимчасовому урядові у Петроград мала бути направлена делегація представників "крайової" дрібнобуржуазної демократії у складі Винниченка, Стешенка та Зарубіна.

X

X

X

З особливою силою антинародна суть Центральної ради виявилася під час боротьби за встановлення Радянської влади в республіці. Вона вороже зустріла перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. 28 жовтня 1917 р. Генеральний секретаріат звернувся до населення України: "В Петрограді пройшли криваві події, які загрожують загибеллю завоюванням революції. Частина населення Петрограда, керована більшовиками, повстала із зброєю в руках проти Тимчасового уряду. і хоче нав'язати свою волю всій Російській Республіці. Генеральний секретаріат України, як вища крайова влада, створена українською Центральною радою і затверджена Тимчасовим урядом, закликає населення України до спокою. Разом з усіма революційними силами України Генеральний секретаріат буде рішуче боротися з усіма спробами підтримки петроградського повстання".

Більшовики випустили листівку, в якій закликали робітників і солдатів Києва не довіряти Центральній раді і підтримати Жовтневе збройне повстання в Петрограді. Ще ввечері 27 жовтня пленум Київської Ради робітничих та солдатських депутатів за участю представників від військових частин гарнізон; фабзавкомів та профспілок прийняв більшовицьку резолюцію про підтримку збройного повстання в Петрограді. Повстання в Києві, як і планувалось, розпочалося 29 жовтня 1917 р. о 17 годині.

В той час, коли робітники і революційні солдати боролися з контрреволюційними частинами штабу Київського військового округу,

керівники Центральної ради стягнули в місто військові частини, зайняли телефон, телеграф, поштамт, комендатуру. 1 листопада Центральна рада проголосила себе вищою владою на Україні.

2 листопада Генеральний секретаріат звернувся до населення України із закликом, в якому підкреслив, що Україну буде проголошено Народною Республікою, рівноправною частиною Російської Федерації. Генеральний секретаріат заперечував чутки про сепаратизм щодо Росії. У відозві, зокрема, вказувалося, що "всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії, або контрреволюційна провокація, або звичайна обивательська необізнаність. Центральна рада і Генеральний секретаріат твердо і виразно заявляють, що Україна має бути в складі федеративної Республіки Російської, як рівноправне державне тіло".

7 листопада Центральна рада затвердила 3-й Універсал. Вся влада на Україні, за універсалом, належала Центральній раді та її виконавчому органу - Генеральному секретаріату, а на місцях - думам та земствам. Про Ради в універсалі нічого не було сказано. Універсал декларував ліквідацію поміщицької власності на землю, обіцяв впровадження 8-годинного робочого дня, встановлення державного контролю за виробництвом. Універсал проголошував федеративні відношення України з Росією. З цього приводу М.С.Грушевський підкреслював: "Однині Україна стає Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи її єдність, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів".

Заява Центральної ради про невідокремлення України зумовлювалася тим, що вона хотіла взяти активну участь у реставрації капіталістичного ладу та створенні буржуазного уряду в Росії, бо розуміла, що доки в країні існуватиме влада Рад, вона буде постійною загрозою її класовому пануванню. Заява про відокремлення позбавила б Центральну раду цієї ролі.

Природно, що частина населення України повірила Центральній раді і висловила їй підтримку за умови виконання всіх обіцянок. Так, в Одесі відбулося об'єднане засідання Ради робітничих та солдатських депутатів. На засіданні було визнано Центральну раду слиною владою на Україні з її виконавчим органом - Генеральним секретаріатом.

7 листопада на загальних зборах робітників київських головних залізничних майстерень, на яких були присутні близько 5

тис.чол. було прийнято резолюцію "... про визнання вищим органом влада на Україні українську Центральну раду та її виконавчий орган Генеральний секретаріат і вимагати від Центральної ради виконання всіх рішень III універсалу".

Губернський з'їзд представників волосних управ, земельних комітетів, Рад робітничих та солдатських депутатів Херсонської губернії 17-18 грудня ухвалив Центральну раду тимчасовим і повноправним урядом з її виконавчим органом Генеральним секретаріатом і вимагав, щоб Центральна рада втілила в життя обіцяні в III універсалі реформи.

Проте, всупереч своїм обіцянкам, Центральна рада не розв'язала ні аграрного, ні робітничого та національного питань. Проти селян, які розпочали поділ поміщицьких земель, висилалися каральні затони. В листопаді 1917р. Центральна рада, захищаючи інтереси куркульства, через Генеральний секретаріат розповсюдила розпорядження, яке забороняло конфіскацію землі у куркулів. Більш того, 15 листопада Генеральний секретаріат видав наказ місцевим органам ради про придушення селянських виступів проти поміщиків силою зброї. Органи Центральної рада на місцях, підкреслювалося в наказі "... повинні негайно, оголошувати всіх громадян, що ніяких самочинних загарбань, знищення маєтків Генеральне секретарство не потерпить. Ті збройні сили, які є в нашій розпорядженні, повинні бути направлені на боротьбу із загарбниками, боротьба ця повинна проводитись суворо і рішуче".

На промислових-підприємствах України зростало безробіття. Тільки в Києві в листопаді-грудні 1917р. налічувалося близько 10 тис. безробітних. Вони вимагали від Центральної рада виведення з підприємств військовополонених, які там працювали. Міністерство праці при Центральній раді розв'язало це питання своєрідно. Для того, щоб хоч трохи розрядити революційний настрій, який наростав серед робітників, було прийнято постанову вислати всіх неукраїнців з Києва, нібито з метою боротьби з безробіттям. "Не до національного звільнення веде Вас Центральна рада, - підкреслювалося в одному із закликів київського комітету РСДРЦ/б/ до населення, - а до нового рабства. Звертайте увагу не на слова, а на діла. Подивіться, що робить рада і Генеральний секретаріат: дали вони селянам землю? - Ні. Ввели контроль робітників над промисловими підприємствами? - Ні".

В листопаді 1917р. - січні 1918р. Центральна рада вела переговори з різними контрреволюційними організаціями про недопущення переходу влади до Рад і створення буржуазного уряду. Вона розгорнула терор проти революційних сил, підтримала антирадянські заклоти отаманів Каледіна і Дутова. "Буржуазна Центральна рада Української республіки, - підкреслювалося у зверненні РНК РСФРР від 25 листопада 1917р., - яка веде боротьбу проти українських Рад, допомагає каледінім стягувати війська на Дон, заважає Радянській владі направляти необхідні військові сили по землі братнього українського народу для придушення каледінського заклоту".

Центральна рада встановила на Україні режим жорстокого терору. Маючи в розпорядженні значні військові сили /тільки в Києві наприкінці листопада 1917р. налічувалося близько 16 тис. багнетів/, вона заборонила вивіз хліба до північних губерній та на фронт, розправлялася з червоногвардійськими загонами і революційними частинами, стала одним із центрів всеросійської контрреволюції. Рада повела наступ і проти революційних солдатів Київського гарнізону. Перш за все вона порушила питання про евакуацію 3-го авіапарку, але солдати відповіли відмовою. "Центральна рада від слів перейшла до діла, ...вона вступила на шлях активної боротьби з урядом Народних Комісарів та Радами", - повідомлялося в передовій газеті "Пролетарская мысль" від 29 листопада 1917р.

У грудні 1917р. РНК РСФРР звернувся з Маніфестом до українського народу, в якому містилися ультимативні вимоги до Центральної ради. У Маніфесті повідомлялося, що РНК визнає народну Українську республіку, її право зовсім відокремитися від Росії, або вступити в договір з Російською республікою про федеративні взаємовідносини між ними. Викриваючи антинародну суть Центральної ради, її контрреволюційну політику, ворожі дії щодо Радянської влади, які проявились, по-перше, в дезорганізації фронту; по-друге - в роззброєнні революційно настроєних військових частин на території України і, по-третє - в підтримці каледінського заклоту проти Радянської влади, Раднарком обіцяв свою підтримку трудящим масам України.

Більшовики висунули своїм першочерговим завданням організацію Всеукраїнського об'єднання Рад. Підготовка до Всеукраїнського з'їзду Рад проходила в умовах продовження боротьби проти політики Центральної ради. Занепокоєна підготовкою до з'їзду, рада намагалася насамперед перешкодити його скликанню. Переконавшись, що

з'їзд, незважаючи на її протидію, відбудеться, вона вирішила зробити все, щоб його делегати не пішли за більшовиками. З цією метою без відома Київської Ради робітничих та солдатських депутатів Центральна рада розіслала повістки на з'їзд селянським спілкам, запрошуючи своїх делегатів за нормами представництва, що в кілька разів перевищували дозволене.

4 грудня до Києва разом із дійсними делегатами на з'їзд прибуло більш як 2 тис. делегатів селянських спілок. Відбулося два засідання делегатів. На другому засіданні першим взяв слово більшовик В.Шахрай, який підкреслив, що більшовики будуть боротися проти буржуазної політики Центральної ради. З відповіддю виступив В.Винниченко. Намагаючись спростувати твердження про буржуазний характер Центральної ради, він підкреслив, "що боротьба, яку ведуть проти Центральної ради більшовики, є національною боротьбою великоросів проти українців". Що ж стосується ставлення Центральної ради до контрреволюційних закатів отаманів Каледіна і Дутова, то "український уряд не оповіщав строгого, чесного нейтралітету", що означило по суті підтримку нею закатів.

Від імені більшовицької фракції І.Кулик порушив перед президією питання про правомочність з'їзду. Однак на обговорення це питання не винесли. Тоді більшовики /близько 200 чол./ вирішили в знак протесту перенести роботу до Харкова, де і об'єдналися з делегатами третього обласного з'їзду Рад Донбасу і Криворіжжя. Було прийнято рішення конституювати з'їзд як І Всеукраїнський з'їзд Рад.

І Всеукраїнський з'їзд Рад оголосив Центральну раду поза законом, а всі її постанови і розпорядження недійсними. "Тимчасовому Центральному Виконавчому Комітету України, - підкреслювалося в резолюції, - оголосити недійсними всі розпорядження ради, які вона видала, або видасть; а також відмінити всі раніше видані розпорядження ради та Генерального секретаріату, які направлені проти інтересів робітників та бідніших селян України..." І Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив Українську Республіку федеративною частиною Російської Республіки і доручив Центральному Виконавчому Комітету поширити на Україну чинність декретів II Всеросійського з'їзду Рад і розпоряджень Радянського уряду РСФРР. Рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад були покликані мобілізувати робітничі, солдатські та селянські маси на революційну боротьбу проти буржуазно-націоналістичної ради.

Центральна рада вирішила попередити виступ революційних мас Наприкінці грудня 1917р. - на початку січня 1918 р. Вона

стягнула до Києва значні військові формування /більш як 20 тис. чол./ . У ніч на 5 січня 1918 р. гайдамацькі частини почали роззброєння робітників по всьому місту, Майже біля всіх великих промислових підприємств з'явилися посилені караули військових частин. 6 січня було розгромлено редакцію більшовицької газети "Пролетарская мисль".

Остаточню втрачаючи вплив у масах /Радянську владу було вже встановлено на більшій частині Лівобережної України/, Центральна рада вдалася до нового політичного маневру. У своєму 4-му універсалі, підготовленому 11 січня 1918 р., вона декларувала відокремлення України від Радянської Росії, намагаючись тим самим розірвати єдиний класовий фронт робітників, солдатів і селян. Проте, цей акт не мав юридичної сили, оскільки по-перше, на Україні існував Радянський уряд, обраний законним шляхом на I Всеукраїнському з'їзді Рад, який мав підтримку українського народу; по-друге, Центральна рада майже не мала за собою території.

Ввечері 15 січня відбулося засідання київських Рад робітничих і солдатських депутатів за участю представників фабзавкомів та профспілок міста, на якому було прийнято рішення про збройне повстання за владу Рад. Під ударами повсталих та загонів Червоної гвардії 26 січня 1918 р. Центральна рада залишила Київ.

В лютому-квітні 1918 р. майже всю територію України окупували австро-німецькі війська. 7 березня 1918 р. до Києва повернулася Центральна рада, ставши маріонеткою в руках інтервентів.

Разом з окупантами вона розганяла Ради, профспілки, проводила арешти і розстріли більшовиків. Вже 8 березня нею було прийнято закон про покарання осіб, які брали участь у Січевому збройному повстанні. Міністерство внутрішніх справ Центральної ради видало ряд розпоряджень, погрожуючи притягненням "до суду, як державних злочинців всіх, хто буде виступати проти німецьких військ, які прибувають на допомогу Центральній раді". 23 березня заступник голови Центральної ради Єфремов в опублікованій ним статті відверто вимагав встановлення контрреволюційної влади. "Революція, - писав він, - не може і не повніша жити перманентно. Лозунгом повинно стати "хай помре революція".

Однак Центральна рада виявилася безсилою погасити визвольну боротьбу із загарбниками і забезпечити вивезення продовольства до Німеччини.

Переконавшись у нездатності Центральної ради подолати революційний рух робітників і селян, німецькі імперіалісти вирішили

позбутися її. В листі міністерства закордонних справ Німеччини до посла в Києві Мумма зазначалось: "Нинішній український уряд в овій час був підхожим інструментом для укладення миру, але в цей момеит його влада не поширюється далі влади наших багнетів". 29 квітня 1918р. німецьке командування з метою встановлення на Україні режиму воєнної диктатури, розігнало Центральну раду.

КРАХ КІРСТОВЩИНИ

/провал контрреволюції у профспілковому русі
України в період денікінської окупації/

До осені 1919 р. військам Денікіна вдалося захопити майже всю територію України. Завоювання трудящих, здобуті в результаті Великої Жовтневої соціалістичної революції ліквідувались. Заводи і фабрики переходили до рук капіталістів. Білогвардійська вояччина розігнала Ради робітничих депутатів і революційні робітничі організації. Денікінські власті оголосили реєстрацію усіх громадян, а також масових організацій, особливо профспілок. Жорстоко розправляючись з революційними професійними спілками, Денікін водночас заявляв, що профспілковий рух може бути дозволений при організації його під контролем поміщицько-буржуазної диктатури і білогвардійських органів.

Політику кривавого генерала у русі профспілок відкрито підтримали меншовики та есери. На Україні був відновлений Уцентропроф* /"Всеукраїнський центральний союз профсоюзів" під новою назвою "Бюро краєвих об'єдинень"/. Меншовики та есери зверталися до денікінців за фінансовою підтримкою, закликали робітників до скликання думи й "примирення інтересів праці та капіталу" за допомогою створення при ній особливої наради фабрикантів і робітників, добивались переобрання профспілкових органів.

* Дрібнобуржуазні партії у травні 1918р./на Україні в той час був маріонетковий "уряд" гетьмана Скоропадського/ провели в Києві I Всеукраїнську конференцію профспілок. На ній було обрано Уцентропроф, у складі якого переважали меншовики. З перших днів свого існування він взяв курс на підкорення профспілкового руку гетьманському режиму.

На з'їзді професійних спілок Півдня Росії /серпень 1919 р./ скликаного меншовиками в умовах відновлення "законності" й "порядку", було створено "Бюро профспілок Півдня Росії" /"Югпроф"/. До його складу увійшли угодовські дрібнобуржуазні партії. Лідери меншовицьких профспілок сподівались, що в умовах відновлення "єдиної Росії" їм вдасться поширити коло діяльності "Югпрофа" у всеросійському масштабі. Ця організація співробітничала з денікінськими властями і тому користувалася їх щедрою підтримкою. Метою меншовиків було не допустити збройного повстання і політичних виступів пролетаріату. Таким чином українські меншовики та есери виступили спільником білогвардійської контрреволюції. Денікін намагався залучити на свій бік переважну більшість трудящих мас України, в тому числі робітників. Так, у прокламації денікінців, розкиданій з аеропланів у червні 1919 р., повідомлялося, що армія генерала Денікіна несе робітникам України збереження профспілкових та економічних організацій, 8-годинний робочий день*. Було б, звичайно, помилкою вважати нікчемну демагогію денікінців доказом будь-якої правдивості їх пропаганди. Проте з усією впевненістю можна стверджувати, що для залучення на свій бік робітників Денікін робив спробу довести "щирість" своєї програми, спрямованої на "користь" робітничого класу.

Його демагогічна позиція була зафіксована в комісії по робітничому законодавству, яку денікінці скликали з метою придання своїй владі хоч деякого виду законності. Але видані ними декларація з робітничого питання та "закони" вже не залишали ніяких сумнівів у тому, що денікінський режим відновлює старі царські порядки. Капіталісти відновили 12-годинний робочий день, у кілька разів зменшили заробітну плату.

Така політика денікінців наштовхувалася на опір більшовицької партії, яка діяла у підпіллі, та передових робітників. В умовах підпілля більшовики зразу ж розпочали боротьбу проти влади Денікіна і проти угодовських профспілок.

І. Известия. - 1919. - 17 июня.

Незважаючи на білий терор, вони проводили велику агітаційно-пропагандистську та організаційну діяльність серед робітничого класу. За порівняно короткий час більшовикам вдалося звільнити більшу частину робітників з-під впливу угодовських елементів у профспілках, сприяти більшовизації мас. Однак на шляху цієї боротьби стала кірстовська організація, що з перших днів свого існування стала вірною опорою денікінської влади.

Саме в період лютування контрреволюції та пожвавлення роботи меншовиків і есерів у профспілках почалася провокаційна діяльність інженера Костянтина Кірсти. З перших днів окупаційного режиму він зумів вплинути на частину робітничої маси, підкупивши її легендами про своє героїчне минуле. К.Кірста очолював робітничу дружину, яка в грудневі дні 1905 р. у Люботині Харківської губернії обеззброїла поліцію та жандармів, оволоділа містом. Повстання проходило під гаслом повалення царського уряду і передачі влади до рук народу. Для придушення виступу робітників Люботина харківський генерал-губернатор послав війська з артилерією. 17 грудня після жорстокого обстрілу станції урядові війська захопили місто. На станції поліція заарештувала кілька десятків залізничників. Тоді К.Кірста відіграв певну позитивну роль, закликаючи трудящих не виконувати наказів ненависної буржуазно-поміщицької влади. Однак після цих подій він відійшов від революційної боротьби, а в роки громадянської війни вірно служить денікінській контрреволюції та іноземним загарбникам. Про це яскраво свідчать факти. За словами робітників київських головних майстерень Кірста говорив їм: "Англійці відкрили нам свою кишеню"². Разом із своїми прибічниками він відвідав американську місію в Києві³. Тому немає сумніву в тому, що сприяння інтервен-

2. Літопис революції. - 1931. - » I. - С.55.

3. Там же.

тів - у тій чи іншій формі - стало достатньою підпорою для К.Кірсти. Розкольницька діяльність, яку вів останній у профспілковому русі, найбільш реально проявилася в Києві. В серпні-вересні 1919 р. разом із своїми прихильниками він формує так званий "Організаційний комітет по об'єднанню всіх професійних робітничих профспілок м.Києва". До речі, саме в цій організації яскраво виявилася мета денікінської контррозвідки та інтервентів - розколоти профспілковий рух шляхом створення білогвардійських "професійних спілок," відвернути увагу робітників від боротьби проти білогвардійського режиму. Цей задум був схожий на друге видання зубатовщини*.

З перших днів свого існування в Києві комітет розгорнув шалену діяльність. На одержані від денікінців гроші /500 тис.крб./, Кірста почав видавати антикомуністичну газету "Путь рабочего", на сторінках якої вихвалявся денікінський режим. Кірстовці проповідували "гармонію класових інтересів", активно підтримували добровольчу армію, здійснювали широку антирадянську пропаганду. Вони організували також у Києві ряд своїх так званих професійних спілок, до яких різними методами залучали робітників. Головними формами їх залучення були шантаж, насильництво, підкуп, безсоромна демагогія. Все це робилося при активній матеріальній і моральній підтримці денікінців. Так, наприклад, оргкомітет Кірсти при згоді денікінських властей розділив гроші, одержані від Денікіна, у вигляді допомоги між членами кірстовських профспілок. Таким чином, це, по суті, був безсоромний підкуп відсталого частини робітників.

У результаті вжитих заходів кількість прибічників Кірсти зростала. На вересень 1919 р. під його керівництвом було об'єднано близько 3-4 тис.членів з різних профспілок Києва, здебільшого із спілок робітників водного

* Страх перед загрожуючою пролетарською революцією напередодні подій 1905-1907 рр. змушував царську адміністра-

транспорту, харчовиків, трамвайників . Водночас "Організаційний комітет..." намагався всіляко залучити на свій бік кооперативні об'єднання міста, що на той час значно розширили свою діяльність. Крім того, Кірсту та його прихильників підтримувала частина безробітних Києва, які були незадоволені тим розпорядженням Радянської влади, що ставило поза законом гетьманські комітети безробітних. При цьому слід підкреслити, що гаслом, тих безробітних, які йшли за Кірстою, було "скасування експлуатації праці" на противагу Радянській республіці, "де працю робітників покріпачено біржею праці". У жовтні 1919р. з ініціативи кірстовського комітету створюється реакційна військова організація - "робітничо-офіцерська рота" з лютих контрреволюціонерів. Під Києвом вона бере безпосередню участь у боротьбі проти наступаючої Червоної Армії. До речі, саме там по-справжньому виявилися риси кірстовщини: погроми, терор робітничих зібрань, жорстокість і т.д.

цію шукати способи розколу робітничого руху шляхом "поліцейського соціалізму". Начальник московського відділу охорони Зубатов запроваджував робітничі організації під наглядом поліції, використовуючи віру відсталі частини робітників у царя. Зубатовщина була розрахована на те, щоб дріб'язковими поступками панівних класів відвернути пролетаріат від революційної боротьби.

4. Радченко А.Ф. Десять лет профдвижения Украины. - Харьков, 1928. - С.27-28 /Слід відзначити, що в історичній літературі немає однозначної думки про кількість членів кірстовських організацій. Так, Колісников у праці "Профессиональное движение и контрреволюция" /Харьков, 1923/ наводить цифру в 9000 чол., тобто, як стверджує автор, ними було охоплено майже 20% київських робітників /Указ.соч. - С.268/.

Таким чином, контрреволюційна діяльність, що її проводив Кірта проти більшовиків і всього робітничого класу привела його до найтіснішого союзу з денікінцями. Досить красномовною була програма кіртовської організації. Вона полягала насамперед в економічній роботі /пропаганда збереження й недоторканості приватної власності, боротьба проти участі робітників у страйках або підготовці до них, забезпечення повної свободи торгівлі тощо/, а також масовій роботі /збирання загальних робітничих зборів, проведення так званих "активів" та виступи на підприємствах/. Однак економічна і масова робота не були кінцевою метою кіртовських організацій. Це були лише перехідні етапи до кінцевої мети - повного відвернення робітничого класу від активної політичної боротьби. В одній із статей, вміщеній у кіртовській газеті, зокрема, відзначалося: "...потрібно вказати на ряд історичних фактів, коли робітники досягали своєї мети, діючи поступово, але правильно, не вдаючись до збройних повстань; потрібно пояснювати, що єдиний шлях до поліпшення життя робітників є шлях еволюційний, як блискуче показала історія англійського робітничого класу..." Така програма створювала деяку можливість для впливу кіртовців при умові масової підтримки їх з боку широких верств робітничого класу. Проте цього не сталося. Тому не випадково загальні делегатські збори підприємств Києва, які двічі збирав Кірта, схвалювали резолюції "про вихід з кіртовських організацій?"

Восени невдоволення кіртовською організацією досягло апогею. Робітничими колективами Києва було виявлено високу політичну свідомість, про що свідчить цілий ряд делегатських зборів. Так, на скликаних "оргкомітетом" у середині вересня зборах для обрання керівного органу профспілок Києва Кірта знову зазнав поразки. Представники робітничих колективів обрали свою президію і ухвалили свою резолюцію. В ній наголошувалося, що "організаційний комітет" є самозваним, і містився заклик до київських робітників не брати участі в зборах, які він скли

катиме. Після цього "оргкомітет" проводить збори дедалі рідше. На початку листопада Кірста зробив спробу перейти від делегатських зборів до скликання "активу" своїх прибічників на деяких підприємствах. Але і їх далеко не завжди вдавалося зібрати, а якщо й вдавалося, то, як правило, не більше 20-30 осіб. На таких зібраннях можна було ухвалювати будь-яку резолюцію, бо в умовах лютування денікінської контррозвідки, коли буквально за воротами заводів і фабрик стояли загони білогвардійців, мало хто з відсталих робітників наважувався голосувати "проти". Передові представники пролетаріату перебували в цей час у підпіллі. До того ж більшість робітничої маси кірстовці свідомо не залучали до участі в таких зборах. Тому резолюції, ухвалені на цих "активах", не показові для характеристики справжніх настроїв київських робітників. З часом стосунки між ними та кірстовськими організаціями ставали дедалі напруженішими. Трудящі гостро відреагували на протиправні дії кірстовського "організаційного комітету", який безапеляційно записував у свої ряди робітників тих підприємств Києва, де відбувалися профспілкові збори. Так було, зокрема, на заводі Гретера і Криванека, у головних майстернях і т.д. Вони також розчарувалися у роботі кооперації, яку кірстовці прибрали до своїх рук. Це було пов'язано з тим, що кооперація фактично обслуговувала лише вузьке коло членів кірстовського "оргкомітету". Цілковитим був провал Кірсти і серед безробітних. Так, після відповідної агітації, проведеної його прибічниками, на початку жовтня на дровозаготівлі з'явилося тільки близько 30 чол./на той час за різними даними в Києві нараховувалося від 8 до 20 тис. безробітних із загальної кількості більш ніж 70 тис. робітників/. Щоб викрутитись з такого становища Кірста намагався представити цей факт як доказ того, що в Києві, мовляв, безробіття немає.

Насправді ж ліквідація цієї тяжкої спадщини минулого, зокрема в Києві, виявилася настільки складною проблемою, що повне й остаточне її розв'язання було неможливим без подолання розрухи і дальшого розвитку народного господарства. Ось як характеризував обстановку в місті після ви

гнання з нього денікінців Київський відділ охорони праці: "... Радянська влада зіткнулася а повною розрухою у всіх галузях економічного життя, всі фабрики і заводи були закриті, десятки тисяч безробітних, повне руйнування всіх органів праці і соціального забезпечення, засилля меншовиків і зубатовщина в професійних спілках"⁵.

Все це свідчить про те, що "грандіозні плани" Кірсти по завоюванню на свій бік робітників Києва за якихось два-три місяці виявили свою цілковиту неспроможність і постали в їх очах як величезний блеф. Пізніше, у листопаді-грудні 1919 р., більшість кірстовських організацій саморозпустилася, а з Кірстою залишилися тільки його найближчі прибічники та контрреволюційні елементи, які продовжували боротьбу проти Радянської влади.

Наступ Червоної Армії на Київ примусив Кірсту залишити місто. Основне ядро його організації також відійшло з денікінцями. Свій експеримент Кірста спробував повторити в Одесі. Спираючись на підтримку адміністрації, він скликав мітинг на заводі "Ропіт", де виступив з промовою, у якій всіляко вихваляв денікінський режим. Проте робітники вже не хотіли слухати білогвардійського підлабузника. Вони не дали йому закінчити свого виступу і почали кричати: "Не треба промов! Хай звільнять ув'язнених робітників"⁶. Ні з чим пішов Кірста від ропітівців. Так само ганебно закінчився його візит зі своєю "командою" і до одеських залізничників.

Аналіз кірстовщини, зроблений вище, дає можливість зробити такі висновки.

Боротьба за захист завоювань Великого Жовтня на Україні мала особливо запеклий характер. На її території неодноразово реставрувався буржуазно-поміщицький лад. Тут Радянській владі довелося мати справу з сильним натиском зовнішньої і внутрішньої контрреволюції, діяльністю буржуазних націоналістів, меншовиків та есерів, а також три-

5. Скляренко Є.М. Робітничий клас України в роки громадянської війни, 1918-1920. - К., 1965. - С.91.

6. Супруненко М.І. Боротьба трудящих України проти денікінщини. - К., 1979. - С.99.

23.

валим хитанням непролетарських трудящих мас. Багато робітників перебувало під дрібнобуржуазним впливом. Саме за таких умов і виникли кірстовоькі організації та стала можливою зрада найбільш відсталими верствами робітників кровних інтересів пролетаріату. Відкритий виступ цих організацій на боці ворогів пролетаріату, плазування перед денікінцями і підприємцями, одержання фінансової підтримки від білогвардійських властей, розправи з передовими робітниками - все це викликало хвилю обурення трудящих. Переважна більшість робітників Києва та Одеси вороже поставилася до кірстовщини. При першій же можливості вони відкрито про це заявляли. Швидкий і ганебний крах кірстовських організацій і пояснюється тим, що вони виявили себе як відкриті вороги влади Рад, держави диктатури пролетаріату, підтриманої більшістю робітників і селян.

24.

В.С.Горак

ПРО СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВУ СУТЬ АНАРХО-МАХНОВЩИНИ

Хід громадянської війни на Україні мав складний і суперечливий характер. В гострій класовій боротьбі одночасно брали участь представники соціально різнорідних сил. Однією з них була махновщина - досить складне політичне явище.

Зазначимо, що у радянських істориків досі немає повної єдності в поглядах на цей соціальний феномен. М.Кубанін, один з перших дослідників махновщини, вважав, що вона являла собою масовий селянський рух і була формою боротьби за інтереси середнього селянства. Сучасний історик П.Х.Білий, навпаки, визначає її як куркульський рух. Буржуазні історики /С.Палій, М.Мелет та ін./, відверто протиставляючи анархо-синдикалістські ідеї теорії та практиці соціалістичного будівництва, розглядають махновщину як відображення загальноселянської боротьби і як захист інтересів бідняцько-середняцьких мас.

На наш погляд, в кожному з цих трактувань є своя доля істини. Однак жодне з них не може претендувати на вичерпне висвітлення такого багатопланового явища, яким був махновський рух. Всі ці погляди так чи інакше побудовані на абсолютизації окремих рис махновського руху, які автоматично переносяться на усе явище в цілому. На нашу думку, соціально-класову суть махновщини не можна визначити однозначно. Завдання полягає в тому, щоб встановити, чий класові інтереси захищала вона на різних етапах розвитку революційного процесу. Виходячи з цього, автор робить спробу простежити і охарактеризувати етапи еволюції махновського руху від зародження до остаточного політичного краху в 1921 р.

Найбільш активною діяльністю махновців була в Катеринославській, Таврійській, Херсонській, а також частково у Полтавській та Харківській губерніях. З дореволюційних часів тут, як і на Україні в цілому, відбувалося поступове загострення боротьби селянства проти поміщиків та боротьби у самому селянському середовищі. Антпоміщицька боротьба об'єднувала не тільки бідняків та середняків, а й селянську верхівку. В її ході куркульство намагалося забезпечити своє монопольне праві, на експлуатацію сільських трудівників.

Цей етап аграрної революції не закінчився з перемогою Великого Жовтня і продовжувався певний час після нього. В.І.Ленін вказував, що тільки влітку - восени 1918 р. на селі розпочалася справжня пролетарська революція¹. І хоча хронологічні рамки селянської боротьби, обґрунтовані В.І.Леніним, стосувалися Росії, ленінський підхід можна цілком застосувати і до України. У перші місяці після перемоги соціалістичної революції боротьба селянства на Україні набула переважно антипоміщицького характеру. Однак її переростання в революцію соціалістичну почалося пізніше. Причиною цього була тимчасова реставрація на Україні буржуазно-поміщицького ладу, який протримався тут до початку 1919 р.

Саме в період загальноселянської боротьби за землю й почалася політична діяльність Н.Махна. Він з юнацьких років був переконаним анархістом. Звільнений з в'язниці Лютневою революцією, Махно повернувся до свого рідного села - Гуляй-Поля, де селянство обрало його головою місцевої Ради. Махно вступив у відкритий конфлікт з повітовим комісаром Тимчасового уряду, закликаючи селян не виконувати наказів буржуазно-поміщицької влади. Під його керівництвом ще до повалення уряду Керенського там було ліквідовано поміщицьке землеволодіння, а землю розподілено за індивідуально-трудовою нормою.

Після перемоги Великого Жовтня Махно підтримав укладення Брестського мирного договору, а потім взяв участь у відсічі наступу австро-німецьких військ. Однак створений ним загін перейшов на бік ворога, а сам Махно, щоб уникнути арешту, був змушений залишити рідні місця і виїхати до Росії. У вересні 1918 р. він нелегально повернувся до Гуляй-Поля, де разом з іншими анархістами створив партизанський загін. Декілька поразок, завданих австрійським окупаційним військам, зробили ім'я Махна популярним серед селянства. До його загону вливалися як бідні, так і заможні селяни.

Боротьба, яку вів Махно проти гетьмана Скоропадського, а пізніше - проти Директорії, привела його до союзу з більшовиками. У грудні 1918 р. разом з червоноармійськими загонами він брав участь у визволенні Катеринослава від петлюрівців. До речі, саме тут вперше по-справжньому виявилися риси махновщини: грабіжництво,

1. Див.: Ленін В.І. Доповідь про роботу на селі: УІІ з'їзд РКП/б/ // Повне зібр. творів. - Т.38. - С.187.

пияцтво, жорстокість. Наступ петлюрівців на Катеринослав примусив Махна швидко залишити місто. Багато махновців загинуло, потонувши у Дніпрі.

Пізніше всі загони Махна були реорганізовані в окрему червону бригаду у складі . Задніпровської дивізії. В.Білаш, у минулому начальник махновського штабу, згадує, що наприкінці 1918 р. - на початку 1919 р. під командуванням Махна знаходилося близько 30 тис. чоловік².

Таким чином, у той час махновський рух об'єднував у своїх лавах широкі маси українського села і являв собою складову частину боротьби селянства за землю. Варто підкреслити, що гаслом селянства, яке воювало під керівництвом Махна, було не анархічне суспільство, а Радянська влада. Аналогічною була також позиція їх командира. Так, за його наказом у Москву та Петроград було відправлено кілька ешелонів з продуктами. Коли анархістка Никифорова зробила доповідь про "жахливі репресії" більшовиків проти анархістів, Махно поставився негативно до її наклепів. Часом він навіть твердив, що взагалі перестав бути анархістом і всі сили віддасть зміцненню Радянської влади.

Було б, звичайно, помилкою вважати такі факти доказом перевищення Махна-анархіста. Одне можна стверджувати з усією впевненістю: у той період у нього не було іншої альтернативи, його позиція відповідала буржуазно-демократичному етапу у розвитку аграрної революції, головними ознаками якого були: підтримка більшістю селян Радянської влади та слабкий розвиток класової боротьби у селянському середовищі. І поведінка Махна тоді не становила винятку. Масова підтримка селянством влади робітників та селян зумовила перехід на її бік й отамана Григор'єва, який пізніше виступив проти революційних завоювань.

Навесні 1919 р. в українському селі відбувалися зміни. Буржуазно-демократична революція селянства поступово переросла у революцію соціалістичну. Це супроводжувалося запровадженням продрозверстки /яка була вимушеним заходом в умовах громадянської війни/, організацією перших колективних господарств, створенням комбідів, що стали формою об'єднання бідноти проти куркульства. Селянство, спільне у боротьбі проти поміщицького землеволодіння, розпалося на два табори – сільської бідноти та куркулів-експлуататорів.

2. Див.: Белаш В. Махновщина (Воспоминания) // Летопись революции. – 1928. - № 3. – С.221

В нових історичних умовах махновський рух поступово перетворився у рух заможної селянської верхівки. Такий поворот мав місце вже в лютому 1919 р., коли на 2-му Гуляйпільському з'їзді селян та повстанців Махно відкрито звинуватив більшовиків у диктаторському ставленні до селянства, а також висловив своє негативне ставлення до будь-якої державної влади, в тому числі і Радянської. Промова Махна відбивала вже інтереси українського куркуля, який за ширмою анархічного суспільства намагався позбавитися продрозверстки, комбідів і ЧК. Водночас Махно вжив заходів для того, щоб ідеологічно обґрунтувати погляди заможного селянства. Незабаром до Гуляй-Поля прибули представники всеросійського анархізму - Волін, Гутман, Уралов, Аршинов та ін. Почала виходити газета "Шлях до волі", яка виступала пропагандистом анархічних ідей.

Соціальну базу махновщини у той період не можна обмежувати тільки куркульством. З певних причин до неї приєднався тоді й середняк. Останньому взагалі властиві хитання між силами революції і контрреволюції. Ці хитання посилювалися ще й тим, що на півдні середняк був заможнішим, ніж в інших місцевостях України. Крім того, від Радянської влади його відштовхнули помилки, допущені в аграрній політиці. Так, досить великий земельний фонд було виключено із зрівняльного розподілу між трудящим селянством. Внаслідок цього хитання певною мірою поширилися й серед біднішого селянства. Однак у переважній більшості селянська біднота не прийняла махновської "волі", яка б стала для неї волею куркуля. Вона енергійно відстоювала Радянську владу і співчутливо ставилася до заходів робітничо-селянського уряду.

З часом відносини між Радянською владою і Махном ставали дедалі напруженішими. Фактично махновці вже стали на шлях боротьби з нею, проводячи на "своїй" території власну політику. За таких умов розрив був неминучим. У період напруженої боротьби проти денікінців Махно разом із своїми прибічниками залишив фронтові позиції і розгорнув бойові дії проти радянських військ. Завдавши удару у спину революції, він, як і інші куркульські ватажки, фактично допоміг Денікіну тимчасово ліквідувати на Україні революційні завоювання.

Білогвардійські війська Денікіна, які окупували Україну восени 1919 р., повністю відновили дореволюційне поміщицьке землеволодіння. Така реакційна політика наштовхнулася на опір з боку широких селянських мас. Незабаром Махно розпочав боротьбу

проти денікінців, що знов привернуло до його загонів чимало трудящих селян. За порівняно короткий час йому вдалося зібрати великі збройні сили, в складі яких у жовтні 1919 р. налічувалося близько 35 тис. чоловік³.

Якщо порівняти два періоди махновського руху /осінь 1918 р. - початок 1919 р. й осінь - зиму 1919 р./, то можна виявити ряд спільних рис між ними. У махновських загонах перебували представники різних верств села, які боролися за розв'язання завдань буржуазно-демократичної революції. Однак, якщо на початку їхнім гаслом була підтримка Радянської влади, то восени 1919 р. куркульство /головним чином махновська кавалерія/ боролася проти денікінців вже під анархічними гаслами, а селянська біднота /махновська піхота/ співчувала Радянській владі. З 25 000 махновських повстанців близько 15 000 пов'язували свої сподівання з приходом Червоної армії⁴. Махновщина являла тоді собою політичний союз представників двох сил, які в процесі класової боротьби навесні - влітку 1919 р. усвідомили протилежність своїх інтересів. Ця обставина позначилася і на їхніх взаємних стосунках, особливо тоді, коли Махно відвоював досить велику територію на Півдні. Рядові махновці гостро засудили вбивство махновською контррозвідкою комісара Полонського, який проводив серед них революційну агітацію. Вони також були обурені катастрофічним продовольчим та санітарним станом армії Махна. Незабаром невдоволення махновською верхівкою досягло апогею. У військах Махна склалася справжня революційна ситуація, і тільки наступ білогвардійців з Півночі не дав змоги її реалізувати. Пізніше, у січні 1920 р., більшість махновців приєдналася до радянських військ, а з Махном залишилися лише куркульські та кримінальні елементи, які збиралися продовжувати боротьбу проти Радянської влади.

Початок 1920 р. можна охарактеризувати і як початок поступового занепаду махновського руху. Розширюється соціальна база Радянської влади на селі, наслідком чого стало поступове скорочення махновських лав за рахунок трудівників села. Посиленню симпатій трудящого селянства до Радянської влади сприяв здобутий ним досвід як денікінщини, так і махновського "безвладного царства". Цьому ж сприяла й аграрна політика КП/б/У в 1920 р. На цей раз

3. Див.: Енциклопедия истории гражданской войны и военной интервенции в СССР. - С.349.

4. Див.: Мишкіс Х. КП/б/У за денікінщини // Літопис революції.-1926. - № 6. - С.30.

переважна, більшість поміщицьких земель була передана безпосередньо селянам.

Наступ сільської бідноти на куркульство у 1920 р. мав більш масовий і організований характер. За таких умов куркульські ватажки махновщини повернули зброю проти більшості селянства. Про кривавий терор махновського бандитизму щодо трудящого селянства свідчить багато фактів. Тільки за кілька днів рейду по Ніжинському та Борзенському повітах махновська банда Щуся знищила близько 100 чоловік, здебільшого селян.

Втрата соціальної опори на селі примушувала махновців шукати союзу з відверто реакційними силами. Уклавши з Радянською владою угоду про спільні дії проти Врангеля, "батько" не припинив боротьби проти революційних перетворень. Такі його прибічники, як Протчан, Савченко, Яценко та інші, перейшли на службу до "чорного барона" і сформували у складі його військ декілька полків, на прапорах яких химерно поєдналися монархічні й анархічні гасла. З часом міцнів також і махновсько-петлюрівський союз. Цікаво, що в ході таких стосунків махновський анархізм зазнав досить великого впливу з боку українського буржуазного націоналізму. Наприкінці своєї "кар'єри" Махно навіть збирався випустити спеціальний маніфест, у якому б містився заклик боротися за "самостійну Україну".

Боротьба трудящого селянства проти куркульського бандитизму ставала дедалі масовішою. Тільки в Олександрівському повіті проти банд Махна діяло 66 загонів, очолюваних комнезами. Запровадження в 1921 р. нової економічної політики остаточно відколало від нього середнє селянство. Повністю розгромлений силами робітників і трудящого селянства, Махно у серпні 1921 р. втік до Румунії. Він помер у Парижі в 1934 р.

Як і представники всіх інших анархічних течій, Махно та його найближчого оточення мали своє ідейно-теоретичне кредо. Так званий "Проект декларації революційної повстанської армії України", схвалений махновською Реввійськрадою у жовтні 1919 р., був, по суті, єдиним програмним документом махновського руху. Однак своєрідна "унікальність" махновщини полягає саме в тому, що її керівники зробили спробу втілення анархічних ідей у житті. Можливість анархічного "експерименту" була зумовлена тим, що в період громадянської війни Махно неодноразово контролював досить велику територію на Півдні України.

Центральним положенням "Проекту" є теза про те, що вже давно виникла об'єктивна потреба в заміні сучасного суспільства новим, бездержавним ладом. Головною умовою здійснення подібних проектів фігурує "необхідність існування єдиної робітничо-селянської сім'ї". При цьому висловлюється думка про те, що нове економічне життя буде здійснюватися шляхом "природного руху" самого селянства.

Слід відзначити, що ідеологи махновщини визнавали наявність у цьому русі заможних і незаможних верств селянства. Однак вони заспокоювали бідноту тим, що, мовляв, "природний розвиток економіки неминуче покладе край керівній господарчій ролі куркульства.

Показово, що саме селу махновська верхівка відводила роль русія майбутніх епохальних перетворень. При цьому робився акцент на невторчання міста у сільські справи.

Вже побіжне ознайомлення з цим документом має досить повне уявлення про те, чиї інтереси він захищав. "Єдина селянська стихія" насправді аж ніяк не була єдиною. Вона складалася як із сільської буржуазії, так і сільських пролетарів та середняків. Зрозуміло, що "природний" розвиток економіки обов'язково мав би капіталістичний характер. Він не тільки не ліквідував би панування селянської верхівки, а, навпаки, посилив би його.

Щоправда, під впливом трудящих села у "Проект" були включені положення, які передбачали можливість перерозподілу куркульських земель та реманенту на користь незаможних селян. Однак ця вимога мала швидше теоретичне, ніж практичне значення. Численне й міцне куркульство ніколи б не поділилося своєю власністю з біднотою. Такий захід можна було б здійснити лише примусово, та й то тільки спільними зусиллями міського пролетаріату та трудящого селянства. А це, в свою чергу, передбачало встановлення на селі пролетарської диктатури, на що махновська верхівка ніколи б не погодилася. Навпаки, намагання виключити місто із "сільських справ" диктувалося жахом куркуля перед об'єднаними силами робітників і селян.

Досить красномовними були й практичні кроки махновської політики. Її характерні риси полягали у збереженні й недоторканості куркульської власності, повній ліквідації продрозверстки, забезпеченні цілковитої свободи торгівлі, у дозволі обігу будь-яких грошей. Такі порядки створювали величезні можливості для куркулів.

Не випадково головні посади і з махновській армії, і в Гуляй-пільському "виконкомі" займали представники сільської буржуазії. Вони, по суті, керували і армією, і контррозвідкою, яка жорстоко придушувала всі прояви антимахновських настроїв. Все це свідчить про те, що реальні порядки, насаджувані махновщиною, були далекими від "класичного" анархізму. В них можна знайти всі необхідні атрибути державної влади, яка, по суті, й була у Махна, мирно співіснуючи з просторікуваннями про "безладний лад".

Аналіз махновщини, зроблений вище, дає змогу зробити необхідні висновки.

Однією в особливостей громадянської війни на Україні була неодноразова реставрація на її території буржуазно-поміщицького ладу. Внаслідок цього українське селянство змушене було кілька разів повертатися до розв'язання завдань буржуазно-демократичної революції /тобто ліквідації на селі влади поміщиків, знищення поміщицького землеволодіння тощо/.

У боротьбі загонів Махна проти австро-німецьких окупантів, гетьманщини, петлюрівщини, а пізніше - проти денікінщини, знайшло свій вираз прагнення українського селянства забезпечити перемогу цього першого етапу в розвитку аграрної революції. В такі періоди махновський рух об'єктивно відповідав класовим інтересам широких селянських мас. Однак разом з переростанням буржуазно-демократичної революції у пролетарську неминуче змінювалася й соціальна спрямованість махновщини. Вона перетворювалася на контрреволюційний рух куркульства, яке намагалось не допустити дальшого розвитку революційного процесу на селі. Остаточний політичний крах цього руху і пояснюється тим, що він виявив себе як ворог пролетарської революції, підтриманої більшістю робітників та селян.

ЗМІСТ

О.Д.ПАМОВСЬКИЙ, В.М.УСТИМИШКО. ЦЕГІТАЛЬНІ РАДА: СТОРІНКИ	
ІСТОРІЇ	3
О.П.РВЕНТ. КРАХ КІРСТОВЩИНИ /ПРОВІЛ КОНТРЕВОЛЮЦІЇ У ПРОФСПІЛКОВОМУ РУСІ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДЕНІКІНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ/ 16	
В.С.ГОРАК. ПРО СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВУ СУТЬ АНАРХО-МАХНОВІЩЦІ	24

УВАГА?

Найближчим часом Інститут Історії АН УРСР планує видати препринт з такими матеріалами:

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ВІЙСЬКОВИХ КАДРІВ НА УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 30-Х РР.

СТАЛІН І ЮГОСЛАВІЯ

**Поприіно в печать 12.10.88 Формат СОх84 і/ів Угл.п»ч.л.
].8в Уч.идл.л. 2,0 Тирі» 200. Яя«вз 779 _19ЯЯ г- Бч> 22955
Гіоліграф.уч-к Им-тл истгрии ЛЬ УХ СР Кир- І , Кир»»*,4**